

УДК 94 (477)

Соломія Василів

Національний університет «Львівська політехніка»,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
старший викладач кафедри
цивільного права та процесу
solomia.vasyliv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

ІСТОРИЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У ХХ ст.

<http://doi.org/10.23939/law2020.28.019>

© Василів С., 2020

У статті досліджено історичні та політичні чинники, які зумовили зародження та подальшу трансформацію ідеології українського націоналізму, як важливого суспільно-політичного явища в історії Української державності. Автором наголошено на актуальності тематики дослідження в контексті розбудови Української держави як правової, демократичної і європейської, та подальшого розвитку державотворчих процесів у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. У статті зазначено, що ідеологічно український націоналізм головним чином сформувався в ХІХ столітті. Головним чинником, на думку автора, у формуванні націоналістичної ідеології на теренах України був фактор «конфлікту» у суспільно-політичній сфері між представниками різних національних, культурних середовищ. Як приклад автор наводить багаторічну політику переслідувань української мови та культури в Російській імперії, зокрема, у другій половині ХІХ століття: Валувський циркуляр від 30 липня 1863 року та Емський указ російського імператора Олександра ІІ від 18 травня 1876 року, що були спрямовані на витіснення української мови з культурної сфери, духовної і навіть побутової сфери. У статті зазначено, що на радикалізацію ідеології українських націоналістів вплинуло також суттєве погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні та поширення антиукраїнських впливів (полонізації, асиміляції, окатоличення, дискримінації) з боку державних структур Польщі, страшний наслідки колективізації, голодоморів та масових політичних репресій щодо українців в Радянській Україні. Автор зауважує, що український націоналізм виник та розвивався у контексті європейської та світової історії, тому зазнавав зовнішнього впливу, водночас, український націоналізм, як суспільно-політичне явище, був особливим, адже ґрунтувався не на расизмі, а на любові та повазі до української нації; український націоналізм ототожнювався з патріотизмом. Що ж до методів боротьби українських націоналістів за Українську державність, то вони були зумовлені тогочасними драматичними обставинами життя й дійсності українського народу.

Ключові слова: націоналізм, український націоналізм, Організація українських націоналістів.

Постановка проблеми. Одним з яскравих і складних періодів державотворчої історії України ХХ століття стала діяльність Організації українських націоналістів. Однак, за усі роки існування незалежної Української держави не достатньо уваги було приділено глибокому дослідженню та оцінці державницького руху, його ідеології, який активно діяв понад третину століття і продовжує свою діяльність, а відповідна ідеологія знайшла відображення у програмних документах багатьох політичних партій і рухів. Відсутність ґрунтовних наукових досліджень історичного періоду Визвольних змагань українського народу за незалежну Українську державу та історико-правових оцінок цього періоду української історії, є головною причиною антиукраїнських трактувань історії та спроб нав'язати суспільству суб'єктивне розуміння українського націоналізму як явища.

Аналіз дослідження проблеми. Значний доробок у висвітлення питань історичних та політичних чинників, що зумовили виникнення та популярність націоналістичної ідеології на початку ХХ століття, був здійснений головними ідеологами та істориками українського націоналізму і Організації українських націоналістів, зокрема, Д. Донцовим, М. Сціборським, П. Полтавою (Федуном), С. Бандерою, П. Мірчуком, І. Лисяком-Рудницьким. У сучасних наукових дослідженнях до питань історичних та політичних передумов, що вплинули на ідеологію українського націоналізму як суспільно-політичного явища, до аналізу окремих аспектів ідеології Організації українських націоналістів звертаються у своїх працях такі зарубіжні публіцисти як Е. Сміт та Дж. Армстронг, українські науковці – О. Баган, В. В'ятрович, П. Гай-Нижник, С. Губський, В. Деревінський, Г. Касьянов, А. Кентій, Б. Максимець, В. Мороз, І. Патриляк, А. Рибак, В. Третяк, В. Трофимович, В. Ухач, Л. Шипілов.

Мета статті – окреслити питання історичних та політичних передумов, що вплинули на ідеологію українського націоналізму як суспільно-політичного явища.

Виклад основного матеріалу. Державницька ідеологія українського націоналізму викристалізувалася безумовно ще у 30–40 рр. ХХ століття. Безумовно важливими є, перш за все, питання історичних умов формування ідеології українських націоналістів, адже це дає можливість зрозуміти іноді досить радикальні та водночас романтичні погляди представників Організації українських націоналістів на майбутнє будівництво Української держави. Як слушно зауважує А. Рибак, оунівці проголошували себе послідовниками «ідеалістичного» світогляду. Вони вважали націю абсолютною вартістю, і водночас категорично відкидали інші цінності, що виходили за межі національних інтересів [1, с. 7–8].

Питання формування майбутньої ідеології українського націоналізму виникали вже в кінці ХІХ століття. Так, у своїх творах Б. Грінченко, характеризуючи прихильників націоналістичної ідеології, описував їх як осіб, які є не лише прихильниками всього українського – української мови, української літератури, українського національного одягу, але й які є національно свідомими українськими «народолюбцями» [2, с. 75–78].

Український націоналізм завжди був явищем генетично ендемічним, хоча він у своєму розвитку безумовно зазнавав суттєвих впливів з боку відповідних іноземних політичних ідеологій, партій та рухів. Багато науковців-дослідників вважають, що ідеологія Організації українських націоналістів є певним синтезом французького інтегрального націоналізму, італійського фашизму, українського консерватизму та власне українського націоналізму. Не зважаючи на схожість деяких рис ідеології із європейськими зразками, програмні засади українських націоналістів щодо будівництва Української держави були оригінальними та відмінними від інших подібних рухів та партій в Європейських державах у багатьох принципових питаннях [1, с. 7–8].

Варто зауважити, що український націоналізм не був винятковим явищем, головні елементи ідеології українських націоналістів на початкових етапах були частково запозичені представниками українських еліт на початку ХХ століття з багатьох європейських культур. Особливий вплив на

розвиток саме державницької ідеології мала історія таких держав як Франція та Німеччина, а саме вона складалася на тлі уявлень про народ, який нарешті дістав права носія суверенітету, перейнявши естафету від занепалих монархій.

Ідеологічно український націоналізм сформувався в XIX столітті, це відбулося під впливом такої європейської духовно-інтелектуальної течії, як романтизм. У другій половині XIX століття позитивізм, як філософська течія, підштовхнув українських інтелектуалів до пошуку «етнографічних» аргументів на підтримку національної культури та ідеології [3].

Як зауважує Г. Касьянов, ідеологічний і політичний дебют радикального українського націоналізму на зламі XIX–XX століть, у свою чергу, чималою мірою був реакцією на кризу позитивізму, кризи аполітичного культурництва і просвітництва, так званого українського народництва, хоча не треба забувати й те, що новоявлені українські націоналісти виховувалися саме в різноманітних гуртках українських «культурників» [3].

Треба наголосити також і на факторі «конфлікту» у формуванні націоналістичної ідеології на українських теренах. Як приклад варто згадати багаторічну політику переслідувань української мови і культури в Російській імперії, зокрема, у другій половині XIX століття: Валувський циркуляр від 30 липня 1863 року – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валувєва до територіальних цензурних комітетів, в якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою, згідно з цим указом заборонялась публікація релігійних, навчальних і освітніх книг, однак дозволялась публікація художньої літератури; Емський указ російського імператора Олександра II від 18 травня 1876 року, спрямований на витіснення української мови з культурної сфери (церква, музика, театр, книгодрукування (заборона ввезення на територію імперії книг, що надруковані українською мовою) і обмеження її лише побутовим вжитком, заборона публічних виступів українською мовою, що призвело до тимчасової дезорганізації українського руху в Наддніпрянщині, політики, яка традиційно розцінюється як така, що мала на меті знищити та асимілювати все українське, могла сприяти поглибленню і загостренню (політизації) національного сентименту діячів епохи «національного відродження» [4].

Еміграція М. Драгоманова за кордон і перші спроби виведення «українського питання» на міжнародний рівень, посилення контактів наддніпрянців з Галичиною, що мало відповідні політичні наслідки для обох частин України – все це фактично підтверджує, що історичні події розвивалися саме в напрямку зародження української національної свідомості серед українців не лише у Галичині, але у Великій Україні.

Як слушно зауважує Г. Касьянов, Галичина стала «Українським п'ємонт на націоналістичної ідеології» значною мірою завдяки зусиллям російського імперського уряду. Нагадаємо також, що термін «сепаратизм» стосовно «культурницьких» ініціатив діячів українського руху вперше пролунав саме з табору охоронців «єдиної і неподільної», отже, останні своїм ставленням до українства фактично сприяли оформленню політичної національної свідомості українців [3].

У Західній Україні потужним чинником прискореної еволюції українського націоналізму в ідеологічну та політичну ідеологію стала дедалі гостріша конкуренція у всіх відношеннях з поляками. Поляки були не тільки конкурентами, а й давали наочний приклад національної державницької самоорганізації для українців: відповідаючи на виклик поляків, українці майже в усьому копіювали своїх противників. Є всі підстави стверджувати, що етнічна концепція польської нації, яка набула поширення у другій половині XIX століття, стала передумовою для виникнення відповідних поглядів серед діячів українського руху початку XX століття.

Як зауважує С. Таран, трагічними стали і завойовані традиції слабкої, недорозвинутої української демократії. Демократія, багатопартійність надовго скомпрометували себе несвоечасністю впровадження, зважаючи на політичну ситуацію у світі та власне українську перехідну ситуацію від малоросійської губернії до державності. Надто пізно прийшло усвідомлення, що «військовій силі сусідів-окупантів можна протистояти такими ж гартованими багнетами» [5, с. 108–112, 109–110].

Міжвоєнний період між двома світовими війнами безперечно був періодом домінування тоталітарних і диктаторських режимів та рухів. В Європі – в СРСР, Італії, Німеччині, Іспанії, Фінляндії, Португалії, Австрії та Литві – панували диктаторські, тоталітарні, фашистські режими, що вочевидь мали не багато спільного з демократією. Як зауважує В. Мороз, це було пов'язано зі світовою економічною кризою, яка охопила не лише Північну Америку, але й набула глобальних масштабів – як у географічному, так і в соціально-політичному вимірах. Тому, новий радикально-націоналістичний рух викликав зацікавленість, а його антикомуністична направленість – симпатію народних мас, які чули про звірства більшовиків [6, с. 213–219].

Мало вплив на радикалізацію ідеології Організації українських націоналістів суттєве погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні та поширення антиукраїнських впливів (полонізації, асиміляції, окатоличення, дискримінації) з боку державних структур Польщі, страшні наслідки колективізації, голодоморів та масових політичних репресій щодо українців в Радянській Україні [7, с. 453].

Треба зауважити, що в Західній Україні, де надзвичайно великий вплив на формування нової націоналістичної свідомості мали контакти з наддніпрянцями, розпочався процес побудови чогось на зразок «громадянського суспільства», що відповідним чином позначилося на генезі українського націоналізму. Звісно, в Галичині націоналістична ідеологія мала більше можливостей для існування та розвитку в рамках громадянських інститутів, аніж на підросійській Наддніпрянщині. Водночас конкуренція з польським націоналізмом, що значно загострилася внаслідок дії соціально-економічних чинників, сприяла виникненню радикальних тенденцій, які остаточно сформувалися під час українських визвольних змагань протягом 1917–1921 років та після поразки новоствореної Української держави.

На підневільній Наддніпрянській Україні розвиток українського націоналізму в легальних формах був неможливим унаслідок протидії царського авторитарного окупаційного політичного режиму. Це, з одного боку, перешкоджало ідеологічному та організаційному оформленню першого, послаблювало його, а з іншого – призвело до виникнення національного радикалізму, найвідомішими речниками якого були М. Міхновський і Д. Донцов (згадаємо також, що у формуванні деяких радикально-націоналістичних організацій провідну роль відіграли саме «наддніпрянці»).

І. Лисяк-Рудницький пропонував розрізняти націоналізм у «широкому значенні», як «поняття, однозначне з активною національною свідомістю та патріотизмом» (зокрема, він писав про те, що в ідеології Кирило-Мефодіївського братства український націоналізм був новим елементом), та у вузькому розумінні, як поняття, що «набрало державницького забарвлення» у зв'язку з появою у 1920-ті роки українського політичного руху, який перебрав назву «націоналістичного» [8].

Український націоналізм, а як наслідок державотворча ідеологія українських націоналістів, виникли та розвивалися у контексті світової історії, хоча, безперечно, мали свої специфічні риси та особливості, які були зумовлені специфікою історичної генези української ідеології. Український варіант націоналізму з'явився значно раніше в аграрному, економічно відсталому, підневільному суспільстві. Хоча він і зазнав зовнішніх впливів, але не запозичив теорії расизму. Так, характеризуючи український націоналізм як явище, С. Кульчицький зазначає, що на відміну від нацизму, український націоналізм не мав ознак расизму, а його провідний елемент становила любов до нації. Український націоналізм був поняттям, адекватним патріотизмові. Екстремізм українських націоналістів стосувався не стільки ідеології, скільки методів боротьби. Він диктувався тогочасними драматичними обставинами життя й дійсності українських політичних сил [9, с. 98–101].

Натомість, Г. Касьянов слушно зауважив, що виникнення і розвиток українського націоналізму в усіх іпостасях – це вияв загальносвітових тенденцій і, хоча це може видатися парадоксальним, – вияв загальнолюдського в національному [3].

Висновки. Український націоналізм, як політичне явище, не був винятковим чи ендемічним, а головні елементи ідеології українських націоналістів на початкових етапах були частково запозичені українськими елітами на початку ХХ ст. з багатьох Європейських культур і практик.

З аналізу передумов виникнення, становлення і розвитку державотворчої ідеології українських націоналістів випливає, що до них можна віднести різноманітні політичні та економічні чинники, також треба наголосити і на факторі триваючого «конфлікту» у формуванні націоналістичної ідеології на українських теренах. Серед найважливіших факторів, що зумовили виникнення державницької ідеології у середовищі українських націоналістів треба виокремити такі: переслідування української мови і культури в Російській імперії, суттєве погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні та поширення антиукраїнських впливів з боку державних структур Польщі, а згодом – жахливі наслідки колективізації, голодоморів та масових політичних репресій щодо українців в Советській Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рибак А. (2006). Еволюція поглядів діячів ОУН 1940–1950-х років на політичний режим майбутньої української держави. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Збірник наукових праць. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, Вип. 17. С. 118–123. 2. Рог В. (2016). Концепція української державності в програмових документах ОУН. Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: збірник матеріалів (Київ, 3 лютого 2016). Київ – Івано-Франківськ. С. 71–83. 3. Касьянов Г. (2002). До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas2.htm>. 4. Стерчо П. (1955). До ідеологічних основ Української Держави. Самостійна Україна. Ч. 10–11. С. 19–24. 5. Таран С. (1993). Державотворення Миколи Сціборського. ОУН минуле і майбутнє. Київ, Фондація ім. О. Ольжича. С. 108–114. 6. Мороз В. (2007). До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради. Український визвольний рух. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. Львів. С. 213–222. 7. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси. (2005). Київ. Наук. думка. 495 с. 8. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації. URL: <http://www.goodreads.com/book/show/17879508>. 9. Кульчицький С. В. (2000). Акт 30 червня 1941 року. Проблема ОУН-УПА: попередня історична довідка. Київ. Ін-т історії України НАН України. 128 с.

REFERENCES

1. Ry`bak A. (2006). Evolyuciya poglyadiv diyachiv OUN 1940–1950-x rokiv na polity`chny`j rezhy`m majbutn`oyi ukrayins`koyi derzhavy` [The evolution of the views of OUN activists in the 1940s and 1950s on the political regime of the future Ukrainian state]. Ukrayins`ka nacional`na ideya: realiyi ta perspekty`vy` rozvy`tku: Zbirny`k naukovy`x prac`. Nacional`ny`j universy`tet «L`vivs`ka politexnika». L`viv, Vy`p. 17. P. 118–123. [in Ukrainian]. 2. Rog V. (2016). Konceptciya ukrayins`koyi derzhavnosti v programovy`x dokumentax OUN. [The concept of Ukrainian statehood in the OUN program documents]. Treti Banderivs`ki chy`tannya «Viziya Ukrayins`koyi derzhavy` v ideologiyi ukrayins`kogo nacionalizmu»: zbirny`k materialiv (Ky`yiv, 3 lyutogo 2016). Ky`yiv – Ivano-Frankivs`k, p. 71–83. [in Ukrainian]. 3. Kas`yanov G. (2002). Do py`tannya pro ideologiyu Organizaciyi Ukrayins`ky`x Nacionalistiv [On the question of the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists]. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/kasian/kas2.htm>. 4. Stercho P. (1955). Do ideologichny`x osnov Ukrayins`koyi Derzhavy`. Samostijna Ukrayina [To the ideological foundations of the Ukrainian State. Independent Ukraine]. Ch. 10–11, p. 19–24. [in Ukrainian]. 5. Taran S. (1993). Derzhavotvorennya My`koly` Scibors`kogo. [State formation of Mykola Stsiborsky]. OUN my`nule i majbutnye. Ky`yiv, Fundaciya im. O. Ol`zhy`cha, p. 108–114. [in Ukrainian]. 6. Moroz V. (2007). Do pochatkiv diyal`nosti Ukrayins`koyi Golovnoyi Vy`zvol`noyi Rady`. [Before the beginning of the Ukrainian Main Liberation Council]. Ukrayins`ky`j vy`zvol`ny`j rux. Insty`t ukrayinoznnavstva im. I. Kry`p`yakevy`cha NAN Ukrayiny`. Zbirny`k 10: Do 100-richchya vid dnya narodzhennya Romana Shuxevy`cha. L`viv, p. 213–222. [in Ukrainian]. 7. Organizaciya ukrayins`ky`x nacionalistiv i Ukrayins`ka povstans`ka armiya: istory`chni nary`sy`. (2005). [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays]. Ky`yiv. Nauk. dumka, 495 p. [in Ukrainian]. 8. Ly`syak-Rudny`cz`ky`j I. Formuvannya ukrayins`kogo narodu j naciyi. [Formation of the Ukrainian people and nation]. Retrieved from: <http://www.goodreads.com/book/show/17879508>. 9. Kul`chy`cz`ky`j S. V. (2000). Akt 30 chervnya 1941 roku. Problema OUN-UPA: poperednya istory`chna dovidka. [Act of June 30, 1941. The OUN-UPA problem: a preliminary historical background]. Ky`yiv. In-t istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny`, 128 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 03.09.2020 р.

Solomia Vasyliv

Senior Teacher of the Department of
Civil Law and Process Educational Scientific
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

**HISTORICAL AND POLITICAL PREREQUISITES
FOR THE ORIGIN AND TRANSFORMATION OF THE IDEOLOGY
OF UKRAINIAN NATIONALISTS IN THE XX CENTURY**

The article examines the historical and political factors that led to the emergence and further transformation of the ideology of Ukrainian nationalism as an important socio-political phenomenon in the history of Ukrainian statehood. The author emphasizes the relevance of the research topic in the context of the development of the Ukrainian state as a legal, democratic and European, and the further development of state-building processes in the direction of European and Euro-Atlantic integration. The article notes that ideologically Ukrainian nationalism was mainly formed in the XIX century. The main factor, according to the author, in the formation of nationalist ideology in Ukraine was the factor of «conflict» in the socio-political sphere between representatives of different national and cultural backgrounds. As an example, the author cites a long policy of persecution of the Ukrainian language and culture in the Russian Empire, in particular, in the second half of the XIX century: Valuev circular of July 30, 1863 and Ems decree of Russian Emperor Alexander II of May 18, 1876, aimed at displacing the Ukrainian language from the cultural sphere, spiritual and even domestic sphere. The article notes that the radicalization of the ideology of Ukrainian nationalists was also influenced by the significant deterioration of Ukrainian-Polish relations in Western Ukraine and the spread of anti-Ukrainian influences (polonization, assimilation, catholicization, discrimination) by Polish state structures, terrible consequences of collectivization, famines and mass political Ukrainians in Soviet Ukraine. The author notes that Ukrainian nationalism arose and developed in the context of European and world history, so it was under external influence, at the same time, Ukrainian nationalism, as a socio-political phenomenon, was special because it was based not on racism but on love and respect for the Ukrainian nation; Ukrainian nationalism was identified with patriotism. As for the methods of struggle of Ukrainian nationalists for Ukrainian statehood, they were conditioned by the dramatic circumstances of the life and reality of the Ukrainian people at that time.

Key words: nationalism, Ukrainian nationalism, Organization of Ukrainian nationalists.